

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

נטול הריכוז, ציבור המתפללים המבולבלים הדומים לפראים יותר מלאנשים היודעים את אלוהי האמת – לנוכח חיזיון זה יכחיש הרואה כי ראהו אי פעם; ואכן, מימיי לא ראיתי כדבר הזה, וקשה לי להאמין שיש בכל העולם עוד דת שטקסיה אבסורדיים כל כך.¹

לא להתנהגות כזו הורגל בכנסייה. ובאמת, יש משהו ייחודי ביחסם של היהודים לתורה. אנו עומדים לכבודה כאילו הייתה מלך, רוקדים איתה כאילו הייתה כלה, מקשיבים לה כשהיא מגוללת את סיפורנו, והוגים בדבריה "כי הם חיינו ואורך ימינו". אחד המשפטים הנוקבים ביותר בתפילות ישראל נאמר בפיוטי תפילת נעילה: "ואין שיור, רק התורה הזאת"; אחרי חורבן הבית ואובדן הארץ, נותרה לנו רק התורה. קלף של מגילת-ספר הוא הקיר היחיד שחצץ בין היהודים לבין תהום הייאוש.

הגויים (ולפעמים גם היהודים) התוהים למול היחס הזה מחמיצים נקודה חשובה: ביהדות, התורה מגלמת את החוק בדמות אהבה ואת האהבה בדמות חוק. התורה איננה רק "חקיקה בהתגלות", כתיאורו של משה מנדלסון במאה ה-18.² היא מגלמת את אמונתו של הקב"ה באבותינו, בהפקידו בידם את המשימה ליצור חברה שתהווה בית לשכינתו ומופת לעולם.

אחד המפתחות להבנת רעיון זה טמון בפרשת במדבר, הנקראת תמיד בשבת שלפני חג מתן תורה. סמיכות זו מזכירה לנו כמה מרכזי הוא רעיון המְדַבֵּר ביהדות. המדבר נתן לפרשתנו ולחומש כולו את שמם. במדבר נכנסו בני ישראל בברית עם ה' וקיבלו את התורה, חוקתה של אומה בריבונות האל. כארבעה מחמשת חומשי תורה מתרחשים במדבר, ובו חוו בני ישראל את

החוק כאהבה

אחד המקרים המשעשעים בקורות יהדות אנגליה אירע ב-14 באוקטובר 1663. רק שבע שנים חלפו מאז הודיע אוליבר קרומוול שאיננו רואה כל קושי משפטי בשיבת יהודים באנגליה – והיהודים חזרו אליה באורח גלוי. בית כנסת קטן נפתח בסמטת קריצ'רץ' בלונדון – מְבֹשְרוּ שֵׁל "ביוויס מרקס" שהוקם ב-1701 וכיום הוא בית התפילה היהודי הפעיל הוותיק ביותר בבריטניה.

סמואל פפיס, בעל היומנים המפורסם, החליט לסור לביקור באטרקציה החדשה ולראות מה עושים היהודים בתפילתם. מה שראה הדהים וזעזע אותו. יד המקרה או שמא יד ההשגחה הובילה אותו לבית הכנסת ביום שמחת תורה. וכך תיאר את שראו עיניו:

והנה הוצאו החוקים מן התיבה והם נישאים בידי כמה אנשים, ארבע או חמש חבילות בסך הכול, והמשא עובר מיד ליד. אם זה מפני כובד המשא ומשום שהכול משתוקקים לשאתו, לא אדע. וכך הם נושאים אותו סביב האולם, לקול שירת תפילות... אבל, אלי הטוב! לנוכח החיזיון הזה של האנדרלמוסיה, הצחוק, השעשוע

עיקר מגעם האינטימי עם הקב"ה – בהוציאו להם מים מהסלע ומן מהשמיים ובעוטפו אותם בענן כבודו.

כך אומרת לנו התורה שלושה דברים על הסיפור היהודי והזהות היהודית. הראשון הוא התופעה הייחודית ליהדות, שהתורה קדמה בה לארץ: קודם חוקה ורק אז קרקע. אצל כל אומה אחרת בהיסטוריה הסדר היה הפוך. תחילה הייתה האדמה, ואז התיישבו בה אנשים, ובנו, בהדרגה, מחנות קבע, כפרים, ערים וכרכים. ואז באו צורות של סדר וממשל ומערכת משפט. קודם קרקע, אחר כך חוקה.

מהעובדה שהתורה ניתנה במדבר, לפני שהעם בכלל נכנס לארצו, נובע שליהדות וליהודים יכולת ייחודית לשרוד גם בגלות בלי שזהותם תיפגע. כיוון שהתורה ניתנה לפני הארץ, היא נשארה להם גם כשאבדה להם הארץ. כלומר, אפילו בגלותם נותרו היהודים אומה. הקב"ה נותר ריבונם. הברית נותרה על מכונה. כשהגיאוגרפיה נגמרה להם, לא נגמרה להם ההיסטוריה. שכן עוד לפני שנכנסו לארץ היה גרעין זהותם בדיהם.

שנית, הקשר המרתק בין מדבר לבין דבר. עמים אחרים בימי קדם מצאו את אלוהיהם בטבע: בגשם, באדמה, בפירון, בעונות השנה החקלאית. ואילו היהודים גילו אותו בנשגב, במה שמעבר לטבע; אלוה שאי אפשר לראותו, אלא רק לשמעו. במדבר אין טבע. יש ריק ודממה, דממה שאפשר לשמוע בה את קולו השמימי של האחד-שמעבר-לעולם. כדברי הסופר היהודי-צרפתי ארמון ז'אבס בספרו 'על המדבר ועל הספר': "אין המילה יכולה לדרור אלא בשתיקתן של מילים אחרות. לדבר, אם כן, הוא להישען על מטאפורת המדבר".³

ההיסטוריון אריק פונגלין ראה עניין זה כעומד ביסודה של צורת רוחניות חדשה לגמרי שנולדה בחווייתם של בני ישראל:

ביוצאנו ממצרים לנוע בעולם ולהקים חברה חדשה במקום אחר, אנו חווים את העולם כמדבר. אנו בורחים אל השומקום, ואז עוצרים להתוודע אל מקומנו שמעבר לעולם. כשהעולם נעשה מדבר, האדם נמצא סוף סוף בבדידות שאפשר לשמוע בה את קולה הרועם של הרוח, זו שבקול לחש כבר הוציאתה והצילתהו מן השאול. במדבר דיבר אלוהים אל המנהיג ואל שבטיו. במדבר, בשומעם את הקול, בהסכימם להצעתו ובהיכנעם למצוותו, הם הגיעו אל החיים ונעשו לעמו הנבחר של אלוהים.⁴

בשתיקת המדבר נעשו בני ישראל לעם שחוייתו הדתית הראשונית לא הייתה ראייה אלא הקשבה ושמיעה: שמע ישראל. אלוהי ישראל התגלה בדיבור. היהדות היא דת של מילים קדושות, דת שהחפץ הקדוש ביותר שלה הוא ספר, מגילה, טקסט.

הדבר השלישי, והמרשים ביותר, הוא הפרשנות שנתנו הנביאים לאותן שנים מעצבות של בני ישראל במדבר – אחרי מצרים, לפני ארץ ישראל, לבד עם אלוהים. הושע (ב, טז-יז) מתנבא על יציאת מצרים שנייה, ואומר בשמו של הקב"ה: "לִכְן הִנֵּה אֲנִי מִפְתִּיחַ, וְהִלַּכְתִּיךָ הַמִּדְבָּר, וְדִבַּרְתִּי עַל לְבָבָהּ. וְנִתְתִּי לָהּ אֶת פְּרִמְיָהּ מִשֶּׁם וְאֶת עֵמֶק עֲכוּר לְפֶתַח תְּקוּהָ, וְעִנְתָה שְׂמָה פִימִי נְעוּרֶיהָ וְכִיּוֹם עֲלֵתָה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". ירמיהו אומר בשם ה': "זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ, אֲהַבְתְּ פְּלוּלְתֶיךָ, לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ב, ב). ובשיר השירים נאמר "מי זאת עלה מן המדבר,

מִתְרַפֶּקֶת עַל־דֹדָהּ? (ח, ה). בכל אלה נתפס המדבר כאתר של מעין ירח דבש שבו הקב"ה והעם, המדומים לחתן וכלה, התייחדו באין מפריע והתאחדו באהבה. כמוכן, כבר בתורה עצמה מסופר על קשי עורפם של בני ישראל, על תואנותיהם ועל מרי לבם. אך הנביאים, בהביטם לאחור, ראו את הדברים אחרת. המדבר היה בעיניהם חדר הייחוד והאיחוד של ה' וישראל.

מאלפת במיוחד בהקשר זה עבודתו של האנתרופולוג ארנולד ון־גֶּנֶפ על חשיבותם של טקסי המעבר.⁵ אלה הם הטקסים שכמעט כל תרבות מפתחת, שנועדו לציין את המעבר ממצב אחד בחיים למצב הבא – מילדות לבגרות, למשל, או מרווקות לחיי נישואים. בדרך כלל אפשר להבחין בטקסים אלה בשלושה שלבים. הראשון הוא פְּרֵדָה: יציאה סמלית מן המצב הישן. האחרון הוא מִיזוּג (אינקורפורציה), כניסה מחודשת לְחֵבְרָה בְּזֵהוּת החדשה. בין השניים בא השלב המכריע, המעבר עצמו, שבו האדם כבר השיל את זהותו הישנה אך טרם ניתנה לו החדשה. זהו שלב הלידה המחודשת, שלב התמורה.

וְ־גֶנֶפ תיאר שלב זה כשלב הלימינלי: השלב של הימצאות על הסף, באזור הגבול, במין שטח הפקר בין הישן והחדש. ואת החוויה הזו בתולדות עם ישראל מסמל המדבר: מרחב לימינלי בין עבדות לחירות, בין עבר לעתיד, בין גלות לשיבה, בין מצרים לארץ ישראל. המדבר הוא המרחב שאפשר את המעבר הזה, את התמורה הזו. שם, בשטח ההפקר, כשהם לבדם עם אלוהים ולבדם זה־עם־זה, יכלו בני ישראל להשיל מעליהם זהות אחת ולעטות אחרת. שם ניתנה להם ההזדמנות להיוולד מחדש. לא עוד עבדי פרעה, מעתה עבדי ה' שנועדו להיות ממלכת כוהנים וגוי קדוש.

ראיית המדבר כחלל־שבין־לבין עוזרת להבין את הקשר בין בני ישראל בימי משה לבין האב שבשמו נקראו. שכן מבין שלושת האבות, יעקב, הלא הוא ישראל, הוא אשר חווה את חוויות האלוהות העזות ביותר שלו במרחב לימינלי: בדרך בין מקום מגורים אחד לבא אחריו, לבד, בלילה. כך היה בדרכו מבית אביו לחרן, בנוסו מפני עֶשָׂו אחיו, כאשר חלם והנה סולם מוצב ארצה ומלאכי אלוהים עולים ויורדים בו. וכך היה כעבור שני עשורים ויותר בשובו מחרן לארץ ישראל, כאשר בין לילה ובין שחר נאבק באיש פלאי שנתן לו את השם ישראל. מפגשים אלה נראים בדיעבד כהֶטְרָמות של מה שעתידי לקרות לצאצאיו של יעקב־ישראל, לבני ישראל, במסעם הלימינלי במדבר. מעשה אבות סימן לבנים.⁶

כך נעשה המדבר לערש לידתה של מערכת יחסים חדשה לחלוטין בין אלוהים לאנושות, מערכת יחסים המושתתת על ברית, על דיבור ועל אהבה הבאים לידי מימוש בתורה. הרחק ממרכזי הציוויליזציה הגדולים מצא העם את עצמו לבד עם הקב"ה, ושם נתחשלו ביניהם עבותות אהבה שלא גלות ולא חורבן יוכלו לקרוע. זוהי האמת המוסרית שבליבה הפועם של אמונתנו: שלא הכוח קושר אותנו לאלוהינו, ולא החשבון הפוליטי, אלא האהבה.

בשמחתו בתורה חוגג עם ישראל את אהבתו לאלוהיו ואת אהבת אלוהיו לו. שמחת־אהבה זו גרמה לדוד המלך לכרכר בכל עוז כשארון הברית הובל ירושלימה, באופן שעורר את שחוק לעגה של מיכל בת שאול (שמואל ב' ו, טז); ואלפי שנים לאחר מכן אותה שמחה עצמה, שמחת התורה, גרמה למתפללי בית הכנסת בסמטת קריצ'דיץ' לכרכר בכל עוז עם ספרי התורה באופן

שעורר את שחוק לעגו של סמואל פפיס. אהבה שכזו, יאה לה שתקלקל את השורה, את הסדירות המרובעת; כי אם זה המצב, סימן שהאמונה חיה וקיימת.

1. *The Diary of Samuel Pepys*, 14 October 1663
2. בספרו "ירושלים", 1783.
3. Edmond Jabès, *Du Desert au Libre*, Paris, Pierre Belford, 1980, 101
4. Eric Voegelin, *Israel and Revelation*, Louisiana State University Press, 1956, 153
5. Gennep, Arnold Van. *The Rites of Passage*. [Chicago]: University of Chicago, 1960.
6. ראו רמב"ן, פירוש לבראשית יב, ו.